

Ірина Павлова

УДК 271.2:2–287:[2–282.3+81'276]

СИМВОЛИ В КОНФЕСІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі православних проповідей)

У пропонованому дослідженні проаналізовано роль і місце символів у конфесійному дискурсі на матеріалі православних проповідей. Основну увагу зосереджено на характеристичі семантико-функціональних особливостей культової символіки, подано класифікацію слів-символів. Наголошено, що релігійна символіка має регулярний характер вияву, усталену природу. Проаналізовано вплив вертикального контексту та фонової інформації на сприймання змісту слів-символів вірянами. Доведено, що символ виявляє свій зміст через взаємодію екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: слово-символ, символічне значення, смисл, асоціативний зв'язок, емблема, образ, знакова природа, семантична структура, семантика, контекст, релігійний світогляд, фоновна інформація, вертикальний контекст.

Однією з важливих рис релігійного світосприймання, яка виразно проявляється в усіх жанрах релігійного мовлення, є символи. На сьогодні, на жаль, ще не маємо загальної теорії символу, розуміння символу як основи мислення, мовної комунікації й усієї культури людства, частково обстежені окремі питання історії терміна. Існує чимало визначень поняття символу. Найчастіше терміном “символ” користуються для умовного позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу [16, с. 376–378], символ ототожнюють із художнім образом, який відбиває певну думку, ідею, почуття [8, с. 32], називають уявленням, що викликає певне коло асоціацій у певній поетичній системі [6, с. 110], вказують на близькість засобу вираження символу до поняття, “внутрішнє життя” людини, народу [17, с. 204–209].

Важливою ознакою символу є його власність зберігати зв'язок між означуваним

і означувальним. Тому символ не можна замінити будь-яким іншим знаком. О. Потебня визначив три основні відношення символу до означуваного: порівняння, протиставлення й відношення причинне. Він заклав теоретичне підґрунтя вчення та з'ясував багатозначність слова-символу: “Нові слова споріднювалися вже з символами не первинного, а пізнішого утворення і, у свою чергу, віддалилися від першого значення ознаки” [15, с. 285].

Представники Тартуської школи розглядають символ як категорію семіотики. Так, О. Лосєв уперше у ХХ ст. представив характеристики природи слова-символу та показав його суттєву відмінність від суміжних категорій – знака, порівняння, метафори. Учений обґрунтовує розуміння символу як навантаження художнього образу ідейністю і вважає, що символ – це 1) функція відображення дійсності; 2) смисл дійсності; 3) інтерпретація дійсності в людській свідомості; 4) сигніфікація дійсності; 5) перетворення дійсності. На думку вченого, “міфологія – це втілена дійсність”, а “символ – це субстанційне поєднання ідеального і реального. Це сама річ за її суттю” [13, с. 51]. Проте “смисл речі є... сама ж річ, не тільки взята в тотожності сама з собою, а оскільки ототожнювати можна тільки те, що різне, то смисл речі є сама річ, але взята водночас і в різниці з самою собою” [13, с. 128].

О. Лосєв твердить, що “символ – така образна конструкція, яка може вказувати на будь-які межі небуття і в тому числі також на “безмежжя”, однак важливо зрозуміти, що “не можна провести межу між скінченим і нескінченим символом, адже, з одного боку, категорія символу скрізь і завжди скінченна, а з другого – нескінченна” [12, с. 443]. Визначаючи

символ як словесний знак, Ю. Лотман указує на значущість його змісту, “який є планом вираження для іншого, культурно ціннішого змісту” [14, с.10].

Символ у мистецтві в широкому розумінні, а в релігійному зокрема – це універсальна естетична категорія, що розкривається через зіставлення із суміжними категоріями – образу художнього та знака й алегорії. Символ – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, він є знаком, наділеним усією органічністю та невичерпною багатозначністю образу. Будь-який символ є образом, і будь-який образ, хоч би до деякої міри, є символом. Категорія символу вказує на наявність якого-небудь смислу, що нероздільно зливається з образом, проте не ототожнюється з ним. Предметний образ і глибинний смисл у структурі символу – два полюси, немислимі один без одного, тому що символ утрачає без образу свою явність, а образ без смислу розпадається на складники. Разом із тим образ і смисл роз’єднані. Стан “притягування-відштовхування” зумовлює розкриття символу. “Переходячи в символ, образ “світліє”, смисл “світиться” крізь нього, він є смисловою глибиною, смисловою перспективою” [5, с. 7].

Багатозначний характер символу відокремлює його від алегорії та емблеми, які стосуються поодиноких явищ. Алегорія – це втілення абстрактного поняття в конкретному художньому образі: підступність – змії, лицемірство – вовк. Емблема позбавлена багатозначності, проте може репрезентувати досить широкі за змістом поняття. Мається на увазі не тільки значення, але і його зафіксованість у понятійному плані раз і назавжди (хрест – християнська емблема). Будь-які прояви символу набагато ширші від ідеї емблеми. Символ не має усталеного раз і назавжди значення. Знакова природа символу, однак, зближує це мовне явище з алегорією та емблемою.

Характерна риса символу, що робить його універсальним, загальнолюдським фактом, – його здатність поєднувати окреме з усією сукупністю буття. Але разом із тим дуже часто символ знаходить вираження на рівні національної свідомості народу, “загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах нерідко відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою, і національні риси характеру, рівень національної свідомості. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творін-

ня національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості” [10, с. 31].

Основними рисами символу як мовного знака є такі: а) символ – це семантична структура з особливою організацією елементів, яка формується під впливом позамовної дійсності на основі відповідних асоціацій, породжених чуттєвим досвідом людини; б) семантика слова-символу має в основі семантику тих слів, що вже існують у мові з відповідною структурою семантики. Формування символічного значення пов’язане з видозмінами в семантиці несимволічного слова, які зумовлюються особливостями поняття й незвичним його сприйманням. Отже, слово-символ і його символічне значення перебувають в асоціативному зв’язку; в) слово-символ не має чітко сформованого значення. Воно вказує на зовсім інший предмет, явище, ніж несимволічне слово, в системі мови; г) значення слова-символу найбільш повно розкривається в контексті, у першу чергу під впливом найближчого лексичного оточення; г) слово-символ має усталене, загальноприйняте тлумачення, що робить максимально ефективним процес передачі-сприймання інформації.

Символ – мовний знак з особливою семантичною структурою, що сформувалася в результаті трансформацій на асоціативному рівні семного складу семем відповідних слів як наслідок взаємодії предметів, явищ позамовної дійсності під впливом загальнолюдських духовно-матеріальних та національно-культурних чинників.

Залежно від сфери, яку обслуговують символи, розрізняють наукову символіку, філософську, художню, міфологічну та релігійну [13, с. 186–197]. За К. Юнгом, релігійна символіка – один з давніх здобутків людської підсвідомості – виявляється у створенні архетипів: “архетип продукує символіку, котра з давніх часів характеризувала і виражала божество...” [18, с. 360]. Особливістю будь-якої релігійної символіки є її усталена природа, причому сталість – невід’ємна риса й тих символів, структура значення яких ускладнилася нашаруваннями національної культури (*писанки* – символи Воскресіння Христового, *рідна мова* – символ духовного й матеріально буття народу і людини, *колядки* – символи Різдва). Символізм у християнстві і, зокрема, у православ’ї винятковий, оскільки абсолют-

но все, із чим взаємодіє людина в конфесійній царині, – символічне. А тому мовлення, що обслуговує релігійно-церковний культ, теж має відповідний, символічний, характер. Слова-символи, використовувані, до прикладу, проповідниками у своїх промовах, за незначними винятками є тотожними й різняться лише мовними прийомами впливу на реципієнтів. Наприклад: *Ми всі приймаємо Святе Причастя на ознаку єднання з Христом... Будьмо пильні в ці часи Великого Посту, ідімо за покликом Ісуса і поможімо Йому нести Його тяжкий хрест на гору, де Його розіпнуть за наші гріхи* (Теодор о. Форостій); *Безумовно, до Святого Причастя християнин повинен ставитись з великою увагою, як до таємного акту найтіснішого єднання з Христом і приступати до Причастя зі страхом Божим, вірою і любов'ю* (В. Липківський).

Релігійна символіка в православних проповідях і конфесійному мовленні загалом послідовно представлена одиницями таких груп:

1) символи – назви священнодійств: *Хрещення* (символ духовного народження через триразове занурення тіла у воду із прикликанням імені Пресвятої Трійці, омивання від першородного гріха, а також від усіх гріхів, учинених людиною до Хрещення, відродження благодаттю Духа Святого в нове духовне життя і входження в лоно Церкви, тобто благодатного Царства Христового); *Миропомазання*; *Покаяння*; *Причастя*; *Шлюб*; *Священство*; *Єлеосвячення (Соборування)*; *Страшний Суд*; *хресне знамення* (символ зв'язку людини з Богом; символ перетворення в душах земного на небесне; символ визнання перемоги над смертю; символ відкидання гріха силою благодаті Святого Духа; символ заклику імені Божого; символ славлення Господа); *молитва*; *благословення священика*; *цілування руки, що благословляє*; *читання Символу Віри*; *триразове занурення в освячену воду*; *миропомазання рук і ніг*; *триразове ходіння священика з новоохрещеним і його хрещеними батьками*; *хрестоподібний постриг волосся на голові*; *Піст*; *Служба Божа*; *освячення*; *адорація*, *кадіння*, *милостиня*, *віяння рипід*, *поминання* та ін.;

2) символи – назви предметів, матеріалів: *хрест*; *яйце*; *свічка*; *віск*; *звiздиця* (символ зірки, яка з'явилася при народженні Спасителя); *копіє* (символ списа, яким воїн пронизав ребра Ісусові на Хресті); *воздiух*; *дикирiй* (символ двох сутностей Ісуса Христа – Божественної і людської); *трикирiй*;

рушник; *золото* (символ чистого світла, духовного скарбу Христа; символ зла, ідолопоклоніння); *орлець* (символ того, що єпископ повинен під час Богослужіння, подібно до орла, підноситись від земного до небесного); *панікадило* (символ життя; символ чистоти душі; символ небесного вогню (сонця)); *ікона*; *камінь*; *пісок*; *залізо*; *солома* і под.;

3) символи – назви кольорів: *зелений*; *білий*; *жовтий (золотий)*; *червоний*; *чорний*; *блакитний*; *пурпуровий* (символ влади Господа). (Проповідь, яку виголошують і сприймають у храмі, завжди більш упливова й результативна. Експериментально доведено, що близькі до теплової частини спектра червоні кольори мають тонізуючу дію, жовті – нейтральну, зелені – таку, що уповільнює. Жовтий і зелений як кольори сонця і рослин – кольори життя – стабілізують людську природу, згладжують сплески емоцій. Кольори, які використовують у храмі, огортають душу вірянина спокоєм, налаштовують на добро, а отже, й на позитивне й духовно активне сприймання змісту релігійних істин.);

4) символи – назви чисел: *один*; *два* (символ подвійної природи Ісуса Христа – Божественної і людської; символ добра і зла; символ об'єднання; символ життя-смерті; раю-пекла; початку-кінця); *три*; *чотири* (символ природної повноти та універсальності; символ завершеності (чотири пори року, чотири стихії, чотири євангелія, чотири сторони обрію)); *п'ять*; *шість* (символ людини – створення її на шостий день; символ – недосконалості, або “невдалої” досконалості (7–1)); *сім* (символ семи Святих Таїнств; символ завершеності, святості (сім днів у тижні, сьомий день присвячений Богові, семикратні ритуальні дії, сім Вселенських соборів)); *вісім* (символ оновлення, очищення, воскресіння); *дев'ять* (символ досконалості трійки (дев'ять ангельських чинів); числовий символ Святого Духа)); *десять* (символічна “множина” (десять Заповідей, десять талантів)); *дванадцять* (символ досконалості та святості “обраного народу” та його представників (дванадцять апостолів)); *сорок* (символ сорокаденного посту Ісуса Христа) та ін.;

5) символи – назви будівель та їх частин: *храм*; *вівтар*; *середня частина храму*; *притвор* (символізує земне буття в кожному творінні – світ, у якому діють закони простору і часу; символ людського тіла Ісуса Христа; символ тіла людини); *купол* (символ Неба); *глава купола з хрестом* (символізує главу Церкви Ісуса Христа); *п'ять глав*;

тринадцять глав; Царські врата; хата (символ Всесвіту, батьківщини, рідної землі; безперервності роду; тепла, затишку, святості; добра і надії; материнської любові; захисту і допомоги) і под.;

6) символи – назви організацій: *Церква; сім'я* (символізує Малу Церкву, Домашню Церкву); *чернецтво, монастирі* (символ ангельського світу (монах є ангел, а діло його є милість, мир і жертва хваління));

7) символи – назви конкретних або узагальнених осіб релігійно-церковної чи світської історії: *Ісус Христос; Богородиця; Дух Святий; Ілля* (пророк); *ап. Павло; Кайн; Авель; Марфа; Марія; Тарас Шевченко* (символ України; символ голосу України; символ Божого пророка для України; символ перемоги України над духовним і фізичним кріпацтвом; символ нездоланності України; символ невмирущої слави; символ вищого поклику, слова; символ таланту і генія українського народу; символ Кобзаря – співця народної долі); *прочани; юродиві; монахи; преподобні; праведники; Адам; Ной; Авраам; Іван Хреститель* та ін.;

8) символи – назви фізіологічного стану, стану буття, стану вищого духовного задоволення: *сон* (символ тимчасового забуття, символ волі Божої); *усніння* (символ переходу від землі на небо; символ торжества духовного над матеріальним; символ блаженної смерті тіла); *смерть* (символ народження нового життя; символ вічного життя; символ вищої свободи; символ переходу від часу до вічності; символ відділення душі від тіла); *життя* (земне) (символізує підготовку до вічності; символ боротьби добра і зла; символ пошуку істини); *блаженство* (символ вічності; символ здійснення Божих обітниць) і под.;

9) символи – назви рідин: *вода; кров* (символ життя; символ душі; символ життя тіла і духу; символ Вищої крові; символ очищення, спокутування; символ жертвоприношення, боротьби за віру (пролита кров)); *сльоза* (символ духовного очищення, каюття; символ жалю, співчуття, співпереживання); *елей; миро; вино; роса* (символ благодаті і ласки Божої); *слина* (символ очищення від усього злого) та ін.;

10) символи – назви страв, продуктів харчування: *хліб* (символ Господа; символ життя); *паска* (символ Бога; символ єднання людей з Богом); *риба; кутя* (різдвяний символ України; символ родини; обрядовий символ єднання з Богом, зі світом померлих); *сізь* (стійке словосполучення *хліб-сізь* символі-

зує гостинність: хліб – побажання багатства і достатку, сізь – захист від зловорожих сил);

11) символи – назви частин людського тіла і душі: *рот* (символ Слова як першоджерела життєстверджуючої сили, сонця, вогню; символ руйнівної, поглинаючої сили; символ межі внутрішнього і зовнішнього світу, поєднання Неба і землі, пекла і землі; символ доступу до підземного царства, внутрішнього світу); *уста; рука* (символ діяльності; символ жертвоприношення; символ захисту, молитви; символ внутрішнього світу людини; символ заступництва, опікунства; символ авторитету, влади); *око* (символ розуму і духу; символ світильника для тіла); *голова; вуха; ноги; серце* (символ Бога; символ життя; символ розуму; символ ласки, любові; символ радості і смутку; символ розуміння, сміливості; символізує місце зустрічі з Богом; символ релігійної відданості, чистоти; символ здатностей); *розум; почуття*;

12) символи – назви природних явищ: *тінь* (символ душі людини; символ непорозуміння в стосунках); *темрява; потоп; райдуга; вогонь; вітер* (символ духу; символ неусвідомленості; символ швидкості; символ руйнації і водночас оновлення); *гроза; буря; зоря* (символ доброї душі; символ нового щасливого життя; символ вічності; символ очей Бога; символ Богородиці); *сонце; світло; блискавка* та ін.;

13) символи – фітоніми: *тополя; барвінок; калина; верба; яблуня (плоди); осика; вишня; чебрець; кукіль; пшениця (добре зерно); виноград; квітучий виноград* (символ Премудрості); *виноградна лоза* – символ Христа; *чужа лоза* (символ язичницьких звичаїв); *трава, зелень* (символи швидкого зростання, плинності; символи численності, множинності); *терен; неопалима купина; терновий вінок; лавр; оливкове дерево (гілки оливи); мак* (символ безневинно пролитої крові); *дерево життя (дерево пізнання добра і зла)* та ін.

Рослинна символіка в християнстві формувалася через символіку природних властивостей рослин. Рослини символізують життєву силу створеного Богом світу, відродження, покарання, велич, чистоту, святість тощо. За допомогою змін, які відбуваються в рослинному світі, їх впливу на людину та особливостей взаємодії людини з рослинами, виявляється, набагато легше пояснити вірянам явища взаємодії між духовним і матеріальним, добрим і злим, вічним і тимчасовим. Важливо, що православна християнська символіка

рослин постала на ґрунті дохристиянських та національних традицій. Це розширило семантичний простір багатьох символічних значень і ще більше поріднило національне із загальнолюдським. Так, наприклад, слово *верба* має кілька символічних значень: “символ Космічного океану”, “символ Прадерева життя”, “символ пробудження природи, весни”, “символ України (Батьківщини)”. До них українська православна історія додала ще значення, які можна тлумачити як самостійні або ж включити в структуру значення “символ України” – “символ особливої національної гостинності”, “символ рідного взагалі”, оскільки наш народ щороку перед Великоднем зустрічає вербовим гіллям Христа: *Ми, браття, у своїй хаті зустрічаємо Христа своєю правдою, своєю волею, служимо Йому тими дарами, якими він нас обдарував... У нас в Україні росте верба, ми і зустрічаємо Христа з вербою, ... ще більше Йому приємно, коли Його кожний нарід зустрічає тим даром, який вирощує йому земля, у якій він живе* (В. Липківський).

14) символи – зооніми: *ягня* (символ чистоти; символ жертвовної відданості; символ Ісуса Христа); *бик (телець)* (символ багатства; символ жертви; символ язичницьких ідолів); *віл* (символ власності, багатства; символ жертвоприношення; символ покірності; символ праці); *віслюк*; *орел*; *вовк*; *козеня*; *півень*; *голуб*; *скорпіон*; *свиня* (символ багатства, зажерливості; символ гріховності (духовної бідності); символ нечистоти); *змії*; *собака*; *ангели* та ін.

Світ тварин показаний у конфесійній сфері як невід’ємний складник світу, створеного Богом і відданого під панування людини. “Символічні тваринні образи вибудовуються в контексті онтологічного та генетичного зв’язку, своєрідної “спільної долі” тварин та людей як тваринних істот” [4, с. 329]. Гармонійні відносини, що виникали у світі тварин, тлумачаться як символ всемогутності Творця; порушення гармонії у тваринному світі й існування ворожості окремих тварин до людини, а також тваринне начало в ній самій означало гріховність світу, відпало від Бога. Тваринні образи, якими послуговуються проповідники, є уявною проекцією людських якостей та життєвих ситуацій. Дуже часто використовували образи амбівалентні, хоч у конкретних текстових умовах репрезентується лише одне символічне значення. Як правило, воно домінує й визначає ставлення промовця до відповідного явища. Наприклад, у староза-

вітній оповіді голуб символізує глупоту (Ос. 7 : 11) і добру звістку від Бога, а в Новому Завіті – це символ Духу Святого. В аналізованих проповідях зовсім відсутнє перше старозавітне значення, очевидно, через існування в денотативному макрокомпоненті значення ядерної асертивної негативної семи “відсутність розуму, розсудливості”, яка суперечить іншим, із позитивною семантикою, символам. У світському мовленні назви тварин використовуються переважно як алегоричні образи, абстрактні поняття зі світу людей. У сфері релігійного культу тваринні образи полісемантичні, тому виходять за межі алегорії.

15) символи – назви частин простору, місць перебування: *Небо*; *земля*; *Рай*; *пекло*; *безодня морська*; *пустеля*; *гора* (символ місця зустрічі земного з небесним, людини з Богом (Нагірна проповідь; Преображення; остання молитва Ісуса Христа на Оливній горі); символ внутрішньої висоти людського духу; символ вселенської жертви (пагорб Голгофа); *сад*; *шлях*; *прямий шлях*; *вузький шлях* (символізує спрямування до вічного життя; символ побожного життя); *широкий шлях* (символ спрямованості до загибелі; символ випробування; символ оновлення); *Схід-Захід* (символ життя-смерті; символ світла-пільми; Раю-пекла; Бога-диявола; Добра-Зла; початку-кінця); *праве-ліве*; *верх-низ*; *дерево життя (світове дерево)* та ін.;

16) символи – назви днів тижня: *Великий понеділок*; *Великий вівторок*; *Велика середа*; *Великий (Чистий) четвер*; *Велика п’ятниця*; *Велика субота*; *неділя*; *понеділок*; *вівторок*; *середа*; *четвер*; *п’ятниця*; *субота*;

17) символи – назви свят: *Різдво*; *Благовіщення*; *Богоявлення*; *Великдень*; *Покрова*; *Вознесіння*; *Воздвиження* і т. п.;

18) символи – назви книг: *Біблія* (має найбільш розгалужену систему символічних значень, що ускладнюється символізмом таких слів, як “книга”, “Завіт”) (символ Книги Книг, Космосу, Законності, духовного спокою, мудрості; неповторності; віри; таїни Слова Божого; знання, життя; повчання, поради, духовного заповіту людству; Слова Божого); *Старий Завіт*; *Новий Завіт*; *Апокаліпсис*; *Кобзар*; *Молитовник*; *Катехізіс*; *Требник*; *Служебник*; *Устав* і под.

Пропонована класифікація є досить умовною, вона не охоплює всього багатства слів-символів, використовуваних у конфесійному мовленні, оскільки в цій царині кожне слово, що називає якесь поняття, явище, річ, дію з релігійного світогляду, є символічним.

Виразною рисою православної символіки є використання слів із символічним значенням для тлумачення або характеристики явищ, предметів, які вже є символами: *ап. Павло* – *наріжний камінь*; *Христос* – *Цар Всесвіту* (*Христос* – символ Єдиного Бога, Спасителя, Месії, Боголюдини; Вічного життя, Воскресіння; Радості світу; звільнення від земних пут, гріховності; перемоги духа над матерією; спасіння людства; Ісус Христос – боголюдина, яка вміщує в собі всю природу Божу + *Цар* – символ необмеженої влади; могутності; глибокої поваги; недосяжності й відповідальності); *Христос* – *Світло для світу*; *кругла Церква* – символ вічності; *Діва Марія* – *ковчег* чеснот (*Діва Марія* – символ ідеалу жінки-матері; володарки і надії всіх народів + *ковчег* – символ сили, яка оберігає все і всіх; материнського черева); *Діва Марія* – *Зоря* (*Зоря* – символ животворної й родючої природи, дівчини-красуні, кохання; доброї душі, нового щасливого життя; світлого духу; оборонця людей, вічності, очей Бога). “Християнська Діва Марія асоціюється із декількома символами – <...> обгородженим стіною садом, запечатаним фонтаном, ковчегом; живою весною, а також із “живим кущем”, місцем проявлення божества; із зачиненими воротами і вратами Небес; із хмарою світла, чистою і ні до чого не прикріпленою, з якої краплями духовного дощу падає вниз благословення <...> “невгасимою лампадою” [11, с. 201]; *святі* – *світильники віри* (*світильник* – символ життя, святості, творчості, чистоти душі, сонця (небесного вогню), любові, благополуччя, здоров’я і сили, світлих мрій, сподівань людини).

Регулярно таке мовне явище репрезентовано структурою: слово-ідентифікатор – перифраза. Символ у перифразі, розширюючи символічні межі слова-ідентифікатора й постійно вживаючись у релігійному мовленні, сприяє тому, що навіть без перифрази останнє відтворюється у свідомості вірян з усім набором символічних значень.

Смислова структура символу багатшара і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто сприймає; символ тим змістовніший, чим багатозначніший. “Категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами соціуму” [9, с. 150]. Для того щоб максимально точно ідентифікувати символічне значення

слова, вірянин і той, із ким він спілкується безпосередньо чи опосередковано (наприклад, проповідник), повинні володіти однаковою фоновою інформацією. Вона являє собою, за визначенням В. С. Виноградова, “соціокультурні відомості, характерні лише для відповідної нації або національності, засвоєні масою їх представників і відображені в мові певної національної спільноти” [3, с. 40]. Оскільки йдеться про релігійні поняття, то згадані соціокультурні відомості лише частково мають національне маркування, а в основі своїй є загальнолюдськими, такими, які не обмежуються ні територіальними, ні національно-культурними межами. Фонова інформація виявляє себе одночасно з “горизонтальним” контекстом, тобто лексичним оточенням слова, умовами й особливостями функціонування його в мовленні. Фонова інформація невичерпна, різноманітна, без неї неможливе результативне спілкування проповідника і вірянина. Вона неоднаково виявляється в кожній мовленнєвій ситуації, зокрема й у церковних промовах, і залишається фоновою, доки не включається повністю чи частково в її зміст. Це зумовлюється неоднаковим рівнем релігійної освіченості слухачів. Проповідник орієнтується спочатку на того, хто робить перші кроки на шляху до Христа. А для обізнаних з проповіданою правдою це спосіб зміцнення у вірі через повторне переживання сказаного. Якщо фонова інформація збігається з темою промови, то частина її, найнеобхідніша для розкриття змісту, відтворюється проповідником, решта ж – у різноманітних формах і образах, у більшому чи меншому обсязі репрезентується у свідомості релігійно освічених слухачів. Якщо предмет, явище, подія, особа релігійної історії лише згадуються в промові, тобто служать засобом розкриття іншого змісту, то фонова інформація матеріально не відтворюється, хоч завжди приходять на допомогу слухачеві проповіді як необхідний елемент сприймання. Наприклад, у деяких фрагментах проповіді В. Липківського “Мати Божа в уявленні Т. Шевченка” (На Благовіщення) фонова інформація повинна бути обов’язково використана вірянами, оскільки зміст символічних слів розкритий автором недостатньо: *Сьогодні, любі брати й сестри, ми починаємо свято Благовіщення Пресвятої Богородиці. Сьогодні Син Божий стає сином Діви і архангел Гавриїл про це їй благовіщує. Небесне благовіщення Пресвятої Діви Марії – це є той дивний величний мент, коли сталась*

велика тайна єднання Божої істоти з людською в єдину Богочоловічеську особу і цьому єднанню послужила пресвята Діва Марія... (В. Липківський). Найближчою фоною інформацією для слова-символу Благовіщення є інформація про народження Пресвятої Діви Марії; уведення Її в храм; розповідь про перебування в Йосифа; сповіщення ангела про народження Предтечі та історія самого Благовіщення. Є в проповіді й текстові масиви, де фонова інформація конденсується у відповідних словах чи семантично неподільних словосполученнях, значущих за обсягом до відтворюваного поняття: *Пречисту Діву Марію Шевченко уявляє собі в образі нашої ж таки сердешної селянської матері, святої у своїй убогості, чистої у своїй праці, непорочної у своїх мріях, і весь побут життя Йосифа і Марії з їх сином змальовує красками життя убогої бідолоашної селянської сім'ї...* (В. Липківський).

Правильному розумінню значення символічного слова допомагає й вертикальний контекст, під яким розуміють історико-філологічний контекст відповідного твору і його частин, "питання про те, як і чому той чи той письменник передбачає у своїх читачів здатність сприймати історико-філологічну інформацію, об'єктивно закладену у створеному ним літературному творі" [13, с. 49]. Вертикальним контекстом у православних українських проповідях є Біблія, Закон Божий, молитовник, історія Української православної церкви, прозові та поетичні твори класиків української літератури, науково-публіцистичні статті. Вертикальний контекст найактивніше репрезентується цитатним мовленням ("Мовлення, що характеризується вкрапленням у нього буквального тексту, запозиченого з інших творів..." [2, с. 387]. Наприклад: *Нема нічого більш очевидного за смерть: всі ми помremo, і наші тіла перетворюються на прах, на землю, з якої створена людина на початку, а наші душі, створені Богом за Його образом і подобою, – безсмертні. Вони постануть перед Богом на суд. Таке Божественне установлення, яке ніхто із смертних змінити не може. "Людині визначено один раз умерти, а потім суд", – говорить ап. Павло (Патріарх Філарет); Тяжка доленька Матері Христової це те, що найбільш наближає Її до тяжкої долі народу, робить Її найбільш рідною матір'ю тих, що в неволі, що в кайданах, що в тяжкій нужді та біді. Т. Шевченко у своїй поемі "Марія" звертається до Неї зі щирим бла-*

ганням за бідний, поневолений, пригноблений кріпацтвом народ. "Молюся, плачу і ридую, возри, Пречистая, на їх, отих окрадених, сліпих невольників; подай їм силу Твого мученика Сина, щоб хрест-кайдани донесли до самого, самого краю..." (В. Липківський).

На відміну від слів-символів світського мовлення релігійні слова-символи вирізняються закритою семантичною структурою, тобто смисл релігійного символу об'єктивно репрезентує себе як наочність, а не як динамічна тенденція: він вже даний, а не заданий. Це зумовлено тим, що в основі символічних значень лежать факти релігійної історії, морально-етичні поняття, ставлення до яких не може змінюватися.

Символи-слова і символи-предмети своєю таємничою урочистістю, естетичністю, красою емоційно збуджують учасників спілкування як очного (у храмі, під час Богослужіння), так і заочного (вдома, під час читання молитов або проповідей із запаленою свічкою, перед Святими образами). Символи в культовому мовленні утворюють обряд і об'єднуються навколо провідної ідеї – повернути до віри, до праведного життя із Христом. Вони виражають ставлення до світу, до себе, до іновірців.

Література

1. Ахманова О. С. "Вертикальный контекст" как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюбеннет // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1966. – 524 с.
3. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М., 1975. – 115 с.
4. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: навч. посіб. / Сергій Головащенко. – К., 2001. – 496 с.
5. Дмитренко Н. А. Словник символів / Н. А. Дмитренко. – К., 1995. – 150 с.
6. Ерємина В. И. Символика. Символ / В. И. Ерємина // Народные знания, фольклор. Народное искусство. – [Вып. 3]. – М., 1991. – С. 107–115.
7. Ермоленко С. Я. Народнописенний паралелізм і слова-символи / С. Я. Ермоленко // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 11. – С. 41–48.
8. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М., 1994. – 625 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультуролягія: навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К., 2008. – 327 с.

10. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фрази / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 29–42.
11. Купер Дж. Енциклопедія символів / Дж. Купер. – М., 1995. – 428 с.
12. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М., 1982. – 520 с.
13. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М., 1976. – 367 с.
14. Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб., 1998. – 704 с.
15. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова / О. О. Потебня. – М., 1985. – 302 с.
16. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлёбкин. – [3-е изд.]. – М., 1995. – 560 с.
17. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М., 1993. – 656 с.
18. Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления / К. Г. Юнг. – К., 1994. – 425 с.

Iryna Pavlova

THE SYMBOLS IN THE CONFESSIONAL DISCOURSE: LINGVOCULTURAL AND FUNCTIONAL ASPECTS (at the core of the Orthodox sermons)

The role and place of the symbols in the confessional discourse at the core of the Orthodox sermons have been analyzed. The main attention is focused on the characterization of the semantic and functional peculiarities of the religious symbolism; the classification of the words-symbols is given. The fact that

the religious symbols have a regular expression and a stable nature has been emphasized. The influence of the vertical context and background information on the believers' perception of the words-symbols has been analyzed. The fact that the symbol expresses its meaning through the interaction of extra- and intralingual factors has been proved.

Keywords: word-symbol, symbolic meaning, meaning, association connection, emblem, image, semiotic nature, semantic structure, semanteme, context, religious outlook, background information, vertical context.

Ирина Павлова

СИМВОЛЫ В КОНФЕССИЙНОМ ДИСКУРСЕ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ (на материале православных проповедей)

В предлагаемом исследовании анализируется роль и место символов в религиозном дискурсе на материале православных проповедей. Устанавливаются семантико-функциональные особенности культовой символики. Предлагается классификация символов. Акцентируется внимание на том, что религиозная символика имеет устойчивую природу, регулярный характер употребления. Выявляются особенности влияния фоновой информации и вертикального контекста на восприятие религиозных символов.

Ключевые слова: слово-символ, символическое значение, смысл, ассоциативная связь, эмблема, образ, знаковая природа, семантическая структура, семантема, контекст, религиозное мировоззрение, фоновая информация, вертикальный контекст.

Надійшла до редакції 14.09.2011 р.

**ПРЕЗЕНТУЄМО
НОВЕ ВИДАННЯ**

Синтаксична концепція Арнольда Грищенка: вибране / [упорядники: І. В. Дудко, Ю. С. Макарець; редактор і автор вступної статті М. І. Степаненко]. – К., 2011. – 456 с.

У книзі представлено найістотніше з того, що опублікував Арнольд Панасович Грищенко впродовж 1969–2004 років у вигляді статей, монографії та окремих розділів колективних праць, присвячених синтаксичному ладові української мови.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів-філологів.